

УДК 929Боровий:930.253(044.2)”1960/1965”

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2021.2\(26\).245119](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2021.2(26).245119)

Левченко Валерій Валерійович,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін

Одеського національного морського університету

вул. Мечникова, 34, г. Одеса, 65029, Україна

тел.: (048) 728 31 18

e-mail: levchenko_lav@ukr.net

КОМУНІКАТИВНІ ВІДНОСИНИ ОДЕСЬКОГО ІСТОРИКА С. І.-Я. БОРОВОГО З КИЇВСЬКИМИ КОЛЕГАМИ І. Д. БОЙКОМ ТА І. О. ГУРЖІЄМ

Стаття присвячена репрезентації листів знаних київських істориків І. О. Гуржій та І. Д. Бойка до одеського колеги С. І.-Я. Борового. Ці листи за період першої половини 1960-х рр. зберігаються в Державному архіві Одеської області, в фонді особового походження професора С. І.-Я. Борового. Листи є цінним джерелом вивчення наукової біографії та комунікаційної мережі істориків 1960-х рр. Уперше опубліковано маловідомі архівні документи – листування з одеським істориком київських колег, які в період 1940-х – 1960-х рр. працювали в різних структурах АН УРСР. Ці джерела відображають їх діяльність та зв'язки з одеським колегою. Метою цієї археографічної розвідки є актуалізація маловідомих архівних джерел, що значно доповнюють відомості про співпрацю та особисті контакти між одеським та київськими істориками, біографії яких та певні аспекти їх наукової діяльності розкрито у коментарях. Листи проливають світло на їх наукові плани та творчу лабораторію кореспондентів, погляди на громадські та культурні питання. У статті розглядаються інформативні можливості листів провідних київських істориків зазначеного періоду щодо становища в історичній науці та соціокультурній ситуації в країні загалом. Епістоли цих вчених-істориків представляють безперечний інтерес для історії радянської історіографії, зокрема, та історії історичної науки. Надані матеріали відображають окремі фрагменти професійної діяльності двох вчених та їх особисті й наукові комунікативні зв'язки з деякими представниками радянського наукового співтовариства. Епістоли дозволяють відтворити деякі деталі історії радянської історичної науки, певні епізоди біографії низки радянських вчених тих років на тлі подій соціокультурного середовища. Листи вчених, незважаючи на присутність потужних особистих властивостей, відрізняє висока організованість тексту, вміння бачити головне в подіях, гранична чіткість в оцінці ситуації та викладі своїх думок. Публікація листів супроводжується досить повними коментарями щодо їх змісту та вводить до наукового обігу цінне історичне джерело.

Ключові слова: І. Д. Бойко, І. О. Гуржій, С. І.-Я. Боровий, листи, історичне джерело, історія, історіографія.

*Письма, написанные от руки,
теперь уже выглядят как поздравления
из прошлого века.*

Торнтон Уайлдер¹

Ім'я одеського історика фахівця з соціально-економічної історії XVI – початку XX ст. та в різних галузях гуманітарного знання XVIII – першої половини XX ст. – Саула Ізраїля-Янкелевича Борового (1903–1989)¹ добре відоме в галузі історичної науки на пострадянському просторі.

Наукові праці С. І.-Я. Борового займають почесне місце в історіографії, але не меншою вагою як історичні свідчення мають його спогади [1] та листи колег до нього. Документальна спадщина історика зосереджена переважно в Державному архіві Одеської області (ДАОО) та містить значний інформаційний потенціал. Фонд особового походження С. І.-Я. Борового в ДАОО залишається на сьогодні маловивченим, хоча матеріали, які в ньому відкладено, багатогранно відображають його інтелектуальну діяльність та, зокрема, деякі фрагменти історії історичної науки. Серед масивного корпусу (36 одиниць зберігання) архівних документів фонду особового походження С. І.-Я. Борового, що включають біографічні матеріали, документи службової та наукової діяльності, фотографії тощо за період від 1927 до 1983 рр., значне місце займає епістолярна спадщина колег вченого [2, с. 100–102]. Його кореспондентами були авторитетні вчені – П. Н. Берков, Д. Д. Благой, Й. Ф. Гіндін, В. В. Виноградов, В. В. Мавродін, М. В. Нечкіна, В. Т. Пашуто, С. Г. Струмилін, А. В. Фадєєв, В. К. Яцунський та ін. На сьогодні здійснено репрезентацію епістолярної спадщини трьох адресантів С. І.-Я. Борового – О. Л. Вайнштейна³, В. І. Пічети⁴, Л. П. Гроссмана⁵ та Б. С. Боднарського⁶. Значна частина листів залишається не опублікованою, але вони безумовно заслуговують на введення до наукового обігу, бо листування людей – унікальний документ свого часу та важливе історичне джерело. Листи – один із найпоширеніших засобів спілкування між людьми, важливий канал зв'язку, незалежно від того, в якій формі здійснювалося листування. Дослідження комунікативних контактів між істориками є важливим напрямом історіографії.

Листи колег до С. І.-Я. Борового підтверджують, що він став марксистом, будучи свідком революційних подій 1917 р. Як історик він прагнув зробити свій внесок у вироблення марксистської концепції історії СРСР, яка максимально відповідала б історичній дійсності, вивчав роботи класиків марксистсько-ленінської теорії, що було неминучою даниною часу. Листування відображає дискусії щодо розвитку капіталізму та національно-визвольного руху в Російській імперії. У листах містяться відомості про роботу Інституту історії АН СРСР і АН УРСР. Деякі листи особливо яскраво свідчать про науковий авторитет С. І.-Я. Борового, високу оцінку його праць колегами. Відмінною рисою науковця було його розуміння ролі історичних джерел, в чому він поведився як професіонал. Маючи власний багатий досвід роботи з архівними джерелами,

результатом своїх архівних розвідок він завжди ділився з багатьма колегами за що отримував від них визнання та вдячність.

Актуальність видання *ego*-документів продиктована необхідністю більш поглибленого вивчення життя та творчої спадщини не лише С. І.-Я. Борового, а й його кореспондентів, серед яких визначні представники культури. Переконливим аргументом на користь публікації цієї епістолярної спадщини є той факт, що видання листів сприяють отриманню всебічної та достовірної інформації щодо розвитку історіографічного процесу в СРСР у період 1940-х – 1970-х рр. Завдяки вивченню приватного листування відбувається персоніфікація історичної науки, з'являється можливість простежити комунікативні взаємини між інтелектуалами радянської епохи різних вікових груп. С. І.-Я. Боровий у контексті листування був активним довгожителем, листувався не лише з ровесниками, а й з представниками старшого покоління та кореспондентами нової генерації.

Одними із адресантів С. І.-Я. Борового були відомі київські історики, які в період 1940-х – 1960-х рр. працювали в різних структурах АН УРСР. Перший з них – Іван Олександрович Гуржій (1915–1971), дослідник соціально-економічної та суспільно-політичної історії України XVIII–XIX ст., джерелознавець, член-кореспондент АН УРСР (1958)⁷. У фонді особового походження С. І.-Я. Борового зберігаються два його листи від 1961 р. та 1963 р. (див. дод. 1–2), коли він працював заступником голови Відділу суспільних наук АН УРСР. Другим адресантом був Іван Давидович Бойко (1899–1971), дослідник історії українських земель XVI–XVII ст. Серед матеріалів фонду особового походження С. І.-Я. Борового виявлено чотири листи І. Д. Бойка (див. дод. 3–6), коли він перебував на пенсії та готував до захисту докторську дисертацію «Селянство України в другій половині XVI – першій половині XVII ст.», яку захистив 1964 р. Листи авторитетних радянських істориків свого часу проливають світло на їх наукові плани та творчу лабораторію, погляди на громадські та культурні питання.

Систематизуючи та аналізуючи листи від київських колег до С. І.-Я. Борового, можна не лише встановити творчі взаємини кореспондентів, а й уявити деякі риси портретів учених. Листи вчених, незважаючи на присутність потужних особистих властивостей, відрізняє висока організованість тексту, вміння бачити головне в подіях, гранична чіткість в оцінці ситуації та викладі своїх думок. Епістоли служать самостійним історичним джерелом як для вивчення історіографічних проблем, так і конкретно-історичних ситуацій, свідками яких були їхні автори. За матеріалами листів можна виділити кілька проблем, які особливо хвилювали вчених на той час, визначити позицію, яку вони займали щодо певних ситуацій, інтерпретацію подій та їх оцінку. Читаючи листи радянських істориків 1940-х – 1970-х, слід зазначити, що вони актуальні для науки як документ та інформативні як історичне джерело. Значною мірою це пояснюється не лише гостротою пережитих подій у своєму житті, а й високим рівнем культури та професіоналізмом вчених-істориків. Вивчені листи є багатогран-

ним і багатоплановим явищем, що свідчить про широту кругозору її учасників, їх відповідальне ставлення до науки, колег, країни в цілому. Історики критично підходили до аналізу ситуації, що склалися в їхньому житті. Водночас у їхніх листах простежується висока причетність до всього, що відбувалося в країні, повна відсутність панічних настроїв, важке, але гідне переживання складних ситуацій, повага до історії як науки, уміння та бажання працювати за будь-яких умов. Київські колеги з великою повагою ставилися до свого адресата, їм було важливо знати його думку щодо своєї сьогоденної та запланованої діяльності. Позитивні висловлювання у листах на його адресу, говорять про те, що він був доброзичливою та відкритою людиною. З київськими вченими, як і з багатьма іншими, у нього склалися близькі міжособистісні відносини, при цьому предметом спілкування ставали не лише наукові інтереси, а й поточні питання адаптації у науковому суспільстві, особисті переживання.

Епістоли І. О. Гуржія й І. Д. Бойка до С. І.-Я. Борового зберігаються в особовому фонді останнього в ДАОО. Представлені листи розташовані в хронологічному порядку. Авторська дата наводиться за оригіналами. Листи друкуються відповідно до сучасних правил української й російської мов. Дрібні особливості тексту (закреслення, надрядкові вставки тощо), зроблені самими адресантами не обумовлюються. Стилистичні особливості написання поміщені в примітках. Коментарі до листів відзначені в тексті арабськими цифрами і поміщені наприкінці листів. Коментарі містять біографічні, історико-літературні та інші пояснення. Відомості про місце зберігання оригіналу подані за умовними скороченнями.

№ 1: І. О. Гуржій С. І.-Я. Боровому, Київ – Одеса

Вельмишановний Саул Якович!

Щиро вдячний Вам за авторські примірники цінних статей. Прочитав їх з великим інтересом. Користуюсь нагодою, щоб привітати Вас з наступаючим 1962 роком та побажати Вам міцного здоров'я і дальших творчих успіхів.

На все добре!

Гуржій [підпис] 20.XII.61.

ДАОО, ф. Р-7400, оп. 1, спр. 6, арк. 83. Автограф. Лист.

№ 2: І. О. Гуржій С. І.-Я. Боровому, Київ – Одеса

Вельмишановний Сауле Яковичу!

Повернувшись з відпустки, одержав Ваш подарунок – збірник праць М. Ф. Орлова⁹. Велику роботу провели Ви, готуючи цю книгу до друку. З захопленням прочитав Вашу ґрунтовну статтю «М. Ф. Орлов и его литературное наследие»¹⁰. Щиро вдячний Вам за книгу. Прийміть привіт-поклін і найкращі побажання.

Гуржій [підпис] 22.IX.63.

ДАОО, ф. Р-7400, оп. 1, спр. 6, арк. 82. Автограф. Лист.

№ 3: І. Д. Бойко С. І.-Я. Боровому, Київ – Одеса

Глубокоуважаемый Саул Яковлевич!

Письмо Ваше получил. Рад был услышать хороший отзыв о моей работе. Когда будет близиться защита ее, попрошу Вас организовать официальный отзыв Вашей кафедры или Совета факультета.

Большое спасибо за Статьи. Прочитал их с большим удовольствием, особенно интересной и нужной мне является статья о Скальковском¹¹. Пишите Вы завидно хорошим стилем и это повышает читабельность Ваших интересных работ.

Крепко жму руку

И. Бойко [підпис]

Київ, 13.VIII.63

ДАОО, ф. Р-7400, оп. 1, спр. 7, арк. 33–33 зв. Автограф. Лист.

№ 4: І. Д. Бойко С. І.-Я. Боровому, Київ – Одеса

Дорогой Саул Яковлевич!

Вы писали мне, что, если в связи с защитой мне понадобится с Вашей стороны какое-либо содействие, то, чтоб я, не стесняясь подсказал Вам, что и как Вам поступить. Мне, действительно, нужна Ваша помощь. Если Вас не затруднит, пришлите, пожалуйста, отзыв Вашей кафедры. Поскольку тема моей диссертации историко-экономическая, то отзыв Вашей кафедры очень желателен. Думаю, что это будет иметь значение и для ВАКа.

Защищать я собираюсь в Киевском университете. Там обстановка неплохая.

В институте у нас пока все по-старому. Жаль Барабоя¹², он такой большой труженик. Освобождение его от работы в институте накануне защиты им диссертации очень тяжело на нем отразилось. Надеюсь, что он все-таки доведет дело до конца.

А чем Вы в скором времени порадуете нас?

С искренним уважением

И. Бойко [підпис]

Київ, 12. X. 63.

ДАОО, ф. Р-7400, оп. 1, спр. 7, арк. 32–32 зв. Автограф. Лист.

№ 5: І. Д. Бойко С. І.-Я. Боровому, Київ – Одеса

Дорогой Саул Яковлевич!

Искренне благодарен Вам за хороший отзыв. Передайте, пожалуйста, мою благодарность и доценту Ам. Дроздову!

На днях я получил письмо от акад. Струмилина¹³. Он находит мою работу «вполне доброкачественной» и считает, что за нее мне степень доктора исторических наук присудить можно.

Все это создает у меня спокойное психологическое состояние перед защитой, что очень важно, учитывая мой возраст и закономерную изношенность сердца.

Вашу книгу, или точнее «Литературные памятники» с Вашем введением и Вашими комментариями¹⁴ надеюсь достать в киевской «Академкниге», она получает аккуратно все издания АН СССР, а спрос на эти издания со стороны киевских ученых не очень велик.

Будьте здоровы. Крепко жму руку. С товарищеским приветом

И. Бойко [підпис]

20.X.63.

ДАОО, ф. Р-7400, оп. 1, спр. 7, арк. 31–31 зв. Автограф. Лист.

№ 6: И. Д. Бойко С. И.-Я. Боровому, Київ – Одеса

Глубокоуважаемый Саул Яковлевич!

Вы вероятно уже читали статью Яцунского¹⁵ в «Вопросах истории» о создании группы научных сотрудников для издания двухтомного исторического атласа СССР. Не Вам говорить о том, как он нужен для историков, экономистов¹⁶, филологов, этнографов и других профилей научных работников.

В связи с этим я с группой историков решили атаковать Президиум¹⁷ АН УССР, чтоб она дала согласие (а значит выделила и соответствующие средства) для организации подобной работы и в нашей Академии.

Но, как мне думается, без поддержки нас периферией, без гласа труб исторической общественности стены иерихонские не падут. Поэтому я решил обратиться к Вам с просьбой, не смогли бы Вы взять на себя инициативу написать письмо на имя вице-президента АН УССР Ивана Костевича Белододеда¹⁸, в котором указать на необходимость создания и исторического атласа УССР. При этом можно отметить, что подобные атласы уже созданы в Болгарии, Польше и Чехословакии. Хорошо было бы, если бы письмо подписали несколько историков, экономистов, географов, топонимистов и др.

Надеюсь, что подобные письма АН получит из Харькова и Львова. Если Вам почему-либо неудобно взять на себя такую инициативу, напишите мне, пожалуйста.

У меня без перемен. ВАК до сих пор не рассмотрел моей защиты, хотя она состоялась еще 24 февраля прошлого года. Будто бы дело упирается в рецензента – после смерти Пичеты, Барановича и Козаченко нет знатоков украинского языка в Москве и Ленинграде. Нас, Киевлян подвешено в ВАКе 4 человека. Но, как я понимаю, дело в толкаче, никто о нас в Москве не беспокоится.

Будьте здоровы.

Искренне Ваш И. Бойко [підпис]

Київ 8. I. 65.

ДАОО, ф. Р-7400, оп. 1, спр. 7, арк. 34–35 зв. Автограф. Лист.

Примітки

¹ Душенко К. В. Большая книга афоризмов. Изд. 7-е, испр. М. : Эксмо, 2003. С. 589.

² Детальніше про С. И.-Я. Борового див.: Боровой С. Воспоминания. Москва ; Иерусалим, 1993. 384 с. ; Андреев В. М., Чермошнцева Н. М. Саул Боровий: еврейський вектор історії України. Херсон ; Нікополь : СПД Фельдман О. О., 2010. 191 с. ; Историк-экономист С. Я. Боровой и проблемы

современной истории экономики: к 110-летию со дня рождения С. Я. Борового (1903–2013) : монография / М. И. Зверяков [и др.]. Одесса : Бахва, 2013. 276 с. ; Левченко В. В. Коллизии Саула Борового при получении научных званий и степеней. *Евреи Европы и Ближнего Востока: культура и история, языки и литература*. СПб., 2018. С. 176–184 [та ін.].

³ Див.: Левченко В. В. Эпистолии О. Л. Вайнштейна к С. Я. Боровому: исторический источник истории жизни советских ученых 1940-х – 1970-х гг. *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. 2018. Т. 23, вип. 2(20). С. 45–97.

⁴ Див.: Левченко В. В. «Спасибо Вам за память. В наши грустные дни связь с людьми ценна...»: к истории переписки В. И. Пичеты и С. И.-Я. Борового. *Актуальные проблемы источниковедения: материалы 5-й Междунар. науч.-практ. конф. к 110-летию Витебской ученой архивной комиссии (Витебск, 25–27 апр. 2019 г.)*. Витебск : ВГУ им. П. М. Машерова, 2019. С. 322–325.

⁵ Див.: Левченко В. В. «Очень тронули меня ваши теплые строки...»: эпистолии Л. П. Гроссмана С. И.-Я. Боровому. *Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. 2019. Т. 24, вип. 1 (21). С. 70–91.

⁶ Див.: Левченко В. В. «...Интересно Ваше мнение..., как мнение подлинного ученого»: епістоли Б. С. Боднарського С. И.-Я. Боровому. *Бібліотечний Меркурій*. 2021. Вип. 1 (25). С. 35–57.

⁷ Детальніше про І. О. Гуржій див.: Гуржій О. І. Гуржій Іван Олександрович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Київ : Наук. думка, 2004. Т. 2 : Г–Д. С. 256.

⁸ Детальніше про І. Д. Бойка див.: Швидкий В. П. Бойко Іван Давидович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. Київ : Наук. думка, 2003. Т. 1 : А–В. С. 328.

⁹ Михайло Федорович Орлов (1788–1842) – генерал-майор, учасник Наполеонівських війн, який склав умови капітуляції Парижа союзній армії. У 1820-ті рр. здобув популярність як громадський діяч ліберального спрямування, декабрист.

¹⁰ Мова йде щодо статті: Боровой С. Я. М. Ф. Орлов и его литературное наследие. *Орлов М. Ф. Капитуляция Парижа. Политические сочинения. Письма*. М., 1963. С. 269–313.

¹¹ Аполлон Александрович Скальковский (1808–1899) – історик, архівіст, статистик.

¹² Абрам Зіновійович Барабой (1902–1983) – радянський історик, спеціаліст в історії України XVII–XX ст. У 1953–1962 рр. працював в Інституті історії АН УРСР.

¹³ Станіслав Густавович Струмилін (1877–1974) – радянський економіст і статистик, дійсний член АН СРСР (1931), Герой соціалістичної праці (1967), лауреат Сталінської (1942) та Ленінської (1958) премій. Один із авторів планів індустріалізації СРСР.

¹⁴ Мова йде про видання: Орлов М. Ф. Капитуляция Парижа. Политические сочинения. Письма / Изд. подготовили С. Я. Боровой и М. И. Гиллельсон. М., 1963. 374 с.

¹⁵ Віктор Корнельович Яцунський (1893–1966) – радянський історик, доктор історичних наук (1950), фахівець в галузі історичної географії та економічної історії Росії.

¹⁶ В оригіналі слово написано через літеру «е» – «економістов». Це говорить про те, що автор був українськомовним.

¹⁷ В оригіналі слово було написано як «Президиум». Це говорить про те, що автор був українськомовним.

¹⁸ Іван Костьович Білодід (1906–1981) – український мовознавець, педагог, дійсний член АН УРСР (1957) і АН СРСР (1972), заслужений діяч науки УРСР (1966).

Список використаних джерел та літератури:

1. *Боровой С. Воспоминания* / С. Боровой. – М. ; Иерусалим, 1993.– 384 с.
2. Державний архів Одеської області: путівник / упоряд. В. Ф. Онопрієнко. – Одеса : Прес-кур'єр, 2012. – Вип. 1 : Фонди особового походження. – 292 с.

References

- [1]. Borovoy S. *Vospominaniya. [Memories]*. Moskva, Ierusalim, 1993, 384 p.
- [2]. *Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti: putivnyk [The State archives of Odessa region: guide-book]*. Odesa, 2012. Vol. 1: Fondy osobovoho pokhodzhennia [Funds of the special origin], 292 p.

Надійшла 12.10.2021 р.

Levchenko V. V.,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D.),
Associate Professor at the Department of ukrainoznavstvo, historical,
legal and linguistic disciplines
Odessa National Maritime University
34 Mechnikov St., Odessa, 65029, Ukraine
(048) 728 31 18
e-mail: levchenko_lav@ukr.net

COMMUNICATIVE RELATIONS ODESSA HISTORIAN S. I.-YA. BOROVOY WITH KYIV COLLEAGUES I. D. BOYKO AND I. O. GURZHII

Summary

The article is devoted to the representation of letters of well-known Kyiv historians I. O. Gurzhii and I. D. Boyko to the Odessa colleague S. I.-Ya. Borovoy. These letters for the period of the first half of the 1960's are stored in the State Archives of Odessa region, in the fund of personal origin of Professor S. I.-Ya. Borovoy. The letters are a valuable source for studying the scientific biography and communication network of historians of the 1960s. Little-known archival documents were first published – correspondence with the Odessa historian of Kyiv colleagues who worked in various structures of the USSR Academy of Sciences in the 1940s and 1960s. These sources reflect their activities and connections with a colleague from Odesa. The purpose of this archeographic exploration is to update little-known archival sources, which significantly supplement the information about cooperation and personal contacts between Odessa and Kyiv historians, whose biographies and certain aspects of their scientific activity are revealed in the comments. The letters shed light on their scientific plans and creative laboratory of correspondents, views on social and cultural issues. The article examines the informative possibilities of letters from leading Kyiv historians of this period on the situation in historical science and the socio-cultural situation in the country as a whole. The epistles of these historians are of undeniable interest in the history of Soviet historiography, in particular, and the history of historical science. The provided materials reflect separate fragments of professional activity of two scientists and their personal and scientific communicative communications with some representatives of the Soviet scientific community. Epistles allow to reproduce some details of the history of Soviet historical science, certain episodes of the biography of a number of Soviet scientists of those years against the background of the events of the socio-cultural environment. The letters of scientists, despite the presence of powerful personal qualities, are characterized by high organization of the text, the ability to see the main things in events, extreme clarity in assessing the situation and expressing their opinions. The publication of the letters is accompanied by fairly complete comments on their content and introduces into scientific circulation a valuable historical source.

Keywords: I. D. Boyko, I. O. Gurzhii, S. I.-Ya. Borovoy, letters, historical source, history, historiography.